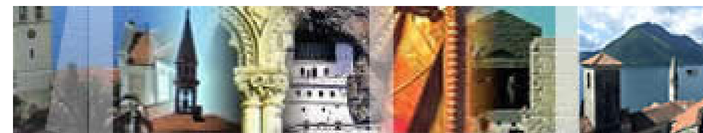
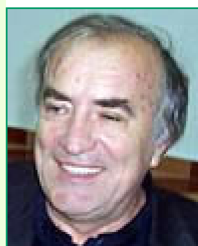


POLITIKA



Dr Čedomir Bogićević
HEROIDA CRNOGORSKA

BILJEŠKA O AUTORU



Dr Čedomir Bogićević

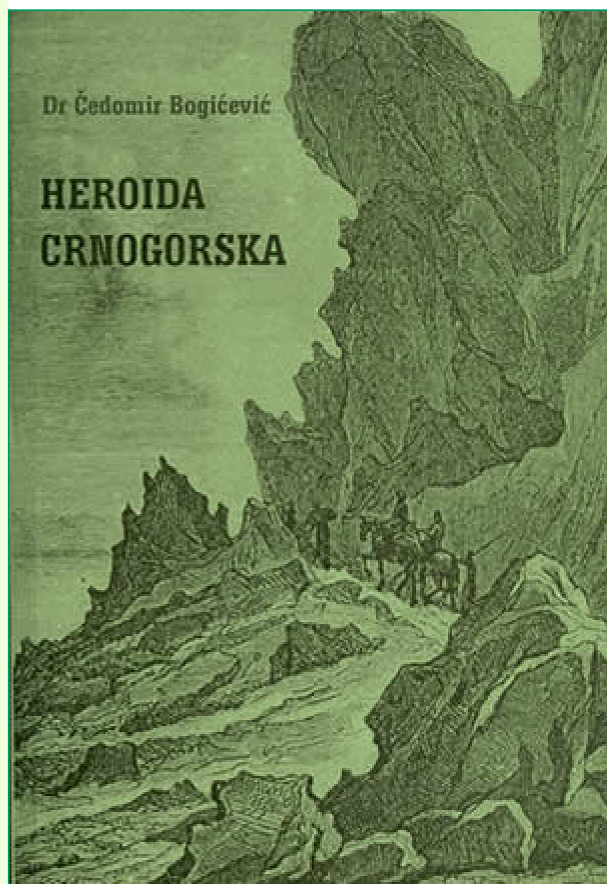
Čedomir Miladinov Bogićević, rođen je 1950. u Bogićevićima, Danilovgrad. Osnovnu školu je završio u Slapu na Zeti, a gimnaziju "Slobodan Škerović" u Titogradu. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Beogradu 1974, na kom je magistrirao i doktorirao. Pravosudni ispit je položio 1980. g.

Objavio je 11 knjiga i preko 120 naučnih i stručnih priloga. Napisao veći broj recenzija i prikaza, te publicističkih ogleda i eseja. Podnio više naučnih referata i saopštenja na naučnim i stručnim skupovima. Član mnogih redakcija časopisa i publikacija u oblasti društvenih nauka. Bio je glavni je i odgovorni urednik časopisa za pravnu teoriju i praksu *Pravni zbornik,* Udruženja pravnika Crne Gore (1994- 2004). Član je Odbora za pravne i političke nauke Crnogorske akademije nauka i umjetnosti. Izabran za predavača po pozivu na Univerzitetu Crne Gore - Ekonomski fakultet i Fakultet dramskih umjetnosti.

Član je mnogih asocijacija u oblasti pravnih i društvenih nauka. Odlikovan je *Medaljom rada* ukazom Predsjedništva SFRJ (1985), a dobitnik je Nagrade *Deveti decembar* opštine Danilovgrad (2002), *Litteras honoris,* Kopaoničke škole prirodnog prava i *Povelje* Udruženja pravnika Crne Gore (2003).

Obavljao odgovome dužnosti u oblasti pravosuđa, državne i lokalne uprave. Sada se nalazi na dužnosti sudije Vrhovnog suda Crne Gore.

Živi i radi u Podgorici.



Siromašna zemlja, imaš narod go
Ali, možeš gordo reći: imaš Vučji Do
Dvadeset Termopila, na stjenju je Tvom
ispod Tvojih sila Sparta bi se skrila
i Ahilej s njom.

(Ivan Vazov, Crna Gora 1877)

Dohodim Ti s vojskom što mi je ostala
Nosim bijelu pticu Tebi za kočiju
Oprosti mi Gospo, možda nijesi znala
Grahovac je krvav zbog Tvojih očiju.

(Jevrem Brković, Pisma sa Grahovca)

Crna Goro,
Ja na Tvome dlanu
- Vidim budućnost razumom kovanu.

Zemljo crnogorska,
To u osvit dana,
Ničemo iz Tvojih prstiju i rana.

(Petar Đuranović, Crna Gora 1964)

Kakvo li tražiše blago u Tebi najmilija
S vojskama silnim i flotama ratnih lađa
Kad je sloboda bila sve što Tvoj kam rađa
a junaštvo Tvoja jedina industrija.

(Aleksandar Leso Ivanović, Pohodi na Crnu Goru)

Dr Čedomir Bogićević

HEROIDA CRNOGORSKA

prilozi za državno-pravnu istoriju Crne Gore

(drugo dopunjeno izdanje)

Cetinje - Podgorica, 2005.

HEROIDA CRNOGORSKA

Autor: dr Čedomir Bogićević

biblioteka
SVJEDOČANSTVA

Izdavač:
KULTURNO PROSVJETNA ZAJEDNICA PODGORICE
Podgorica

Recenzenti
akademik dr Radoje Pajović
Istorijski institut Crne Gore
prof. dr Milan Marković
Pravni fakkultet u Podgorici

za izdavača:
Novak Vukčević

Naslovna strana:
Valerio Teodor: *Pogled na Skadarsko jezero*

Podgorica, 2005

No, kršna i siromašna Crna Gora
ne haje za Nemanje, ni za Murate i Bonaparte.
Svi oni bište i preminuše, a mač svoj o Crnogorce
đe koji ogtitaše, pa nestaše, a Crna Gora ostade
dovijeka u volji i slobodi
Petar II Petrović Njegoš

*

Vama, Crnogorci
Krepka je moć dana,
Vi ste kao tvrda
Sred mora stijena!
Zato Vam je tuđa sila neznana!
Iz Vaše klice potjeraće plod novi,
Mladica ste, iz koje će preporođen danom
Opet da procvjetaju južni plodovi!
A. S. Puškin

*

P o s v e ć u j e m
Mojim prijateljima i ljubiteljima crnogorske kulturne baštine:
Draganu Mitovom Đuroviću, Žarku Pavličiću, dr Radomiru Preleviću, Zoranu N. Sekuliću i Ranku Peroviću, Branku Boriloviću, Slobodanu Franoviću, mr Zlatku Buliću, Miodragu Latkoviću, Ljubomiru Đuroviću i mr Kolë Camaju

Crnoj Gori i uspomeni njenih velikih sinova:
Miliji N. Bogićeviću (1948 - 2001)
dr Draganu M. Radinoviću (1950 - 2002) i
Novaku M. Vukčeviću (1948-2004)
Autor

DIO I
ČOJSKI ZAKONI

Svjetlo sto se užga ko bi da utrne
Ko da bunu zgazi vrele Gore Crne.

D. Kostić

Crna Gora je narodna i
pravna samorodica.

dr V. Bogišić

200 G0DINA 0D VELIKIH DOGAĐAJA U ISTORIJI CRNE GORE -

MARTINIĆI, STEGA, KRUSI

(1796-1996)(1)

1. OPŠTI ZNAČAJ

Događaji koji su se 1796. godine zbili u Crnoj Gori - Bitka na Martinićima, donošenje zakonskog akta Stege i Bitka na Krusima, spadaju u red onih događaja u istoriji Crne Gore XVIII vijeka kojim se završava jedna a počinje nova epoha u njenom istorijskom razvoju i koji su imali ogroman značaj za dalji politički i državno-pravni život Crne Gore.

Navršava se 200 (dvjesta) godina od donošenja prvog pisanog pravnog spomenika u Crnoj Gori državnog porijekla - *Stega* (6/18. avgust 1696. godine) donijetog za vrijeme vladavine Vladike Petra I Petrovića. Značaj ovog dokumenta je u tome što on predstavlja društveno-pravnu rezultantu oslobodilačkih pobjeda na Martinićima i Krusima koje su uspostavili teritorijalno jedinstvo Crne Gore i Brda, između kojih se, navedeni pravni spomenik javlja kao prvi pravni akt konstituisanja državne zajednice Crne Gore u modernom smislu. *Stega* je akt političko deklarativnog karaktera sa zakonskom snagom čije su sankcije za neizvršenje obaveze transcedentalnog (moralnog) karaktera (prokletstvo i isključenje iz opšteg cmogorskog zbora) što je, za Crnogorce, bilo teže od smrtne kazne.

(1) Objavljeno, kao feljton, u listu *"Pobjeda"* 28-31. 07. 1996. g. povodom državnog jubileja *"200 godina od utemeljenja moderne crnogorske driave - Stega, Martinići, Krusi 1796-1996"*

Pravo, kao sistem društvenih normi i sistem regulacije društvenih odnosa, pojava je, po kojoj postaju prepoznatljivi, ne samo pravni sistemi i pravni poretci određenih državno- pravnih entiteta nego i socijalne, kulturne i duhovne tvorevine naroda pomoću kojeg oni postaju dio integralnog sistema ljudske kulture i civilizacije.

Crna Gora, u svojoj istorijskoj državno-pravnoj genezi, ima pravo da se, po značaju, nekih njenih pravnih spomenika i osobenom shvatanju pravde, morala i običaja kao društvenih izvora prava, svrsta u red civilizovanih država. Osobina svih kulturnih naroda je i istorijsko proučavanje, vrednovanje i obilježavanje značajnih datuma i događaja iz njene duhovne i materijalne riznice.

Istovremeno, 200 je godina od slavnih bitaka na Martinićima i Krusima (1796), u kojima je Crna Gora odnijela veličanstvene pobjede slobode nad Otomanskom Imperijom i predstavljaju jedne od najsvjetlijih događaja u evropskoj istoriji koje su uveličale slavu crnogorskog oružja. Bitke na Martinićima i Krusima predstavljaju jedinstvene istorijsko- oslobodilačke događaje na temelju kojih je uspostavljeno jedinstvo Crne Gore i Brda i zajedno sa pravnim spomenikom *Stega* čine temelj moderne crnogorske države. Ovi događaji, u svojoj simbiozi, predstavljaju završetak jedne i početak nove epohe u istorijskom razvoju Crne Gore koji su imali ogromni istorijski značaj za dalji politički i državno-pravni život Crne Gore.

2. ULOGA PETRA I PETROVIĆA

Mitropolit Petar I Petrović - Njegoš se rodio u Njegušima 1747. godine. Roditelji su mu bili Marko Damjanov Petrović i majka Anđelija, rođena Martinović iz Bajica. O njegovom djetinjstvu malo se zna. Još nije ustanovljeno kako mu je bilo ime prije no što se zamonašio i dobio ime Petar. Prvo je učio kod strica Vladike Save, na Cetinju. Rano se zamonašio i u 17. godini života postao je jerođakon. Školovao se u Rusiji. Kada je umro Vladika Vasilije, Petar se vratio u Crnu Goru i kasnije postao arhimandrit (1777). Poslije smrti Vladike Save (1782) i nakon mitropolita Arsenija Plamenca (1784) izabran je za vladiku i upravitelja Crne Gore i zavladičen u Sremskim Karlovcima 1784. godine. Umro je na Cetinju, 18/31. oktobra 1830. godine.

Trideset šest godina poslije smrti mitropolita Petra I Petrovića - Njegoša (1774 - 1830) ugledni francuski naučnik *Fransoa Lenorman* (Franecois Lenorman) objavio je knjigu *(Tures et Montenegrinest,* Paris, 1866.) u kojoj je istakao da je "mitropolit Petar I Petrović sigurno jedan od najznačajnijih ljudi koje je Crna Gora ikada dala". Akademik *Branko Pavićević,* jedan od najboljih poznavalaca crnogorske istorije, proširio je ocjenu Lenormana na sve naše i strane istoričare *(Stvaranje Crnogorske države,* Beograd, 1955).

U svom radu *Zakonodavni rad mitropolita Petra I Petrovića* (Pravni zbornik, 1-4/1980.). Prof. dr *Jovan R. Bojović* ističe da je mitropolit Petar I "ostao svježeg razuma sve do poslednjeg časa života. Istog dana kada je umro razgovarao je sa nekim crnogorskim glavarima koji su bili došli na skupštinu, a koja je trebala da se održi sjutradan. Osjećajući da neće moći prisustvovati skupštini naredio je sekretaru da zapiše tekst koji je on izdiktirao, a koji će se sjutradan na skupštini pročitati". Tom prilikom, Petar I je poručio:

Ja već nemam rad šta kriti, meni se poslednji čas približio, i ja ću ovaj svijet ostaviti. Preporučujem vi uzajamnu slogu, mili vitezovi i čestiti junaci! Pozdravite mi svu braću Crnogorce i kažite im, da iako im se njihov Gospodar preselio u vječnost, da je njegova topla poslednja želja, da mu njegova slobodna braća Crnogorci u miru i bratskoj ljubavi brane svoju bogodanu slobodu, i da ne zaborave da su Crnogorci i slobodni junaci. U mučnoj i kukavnoj ali slobodnoj zemlji preživjeh mladu nejakost i sijedu starost. Božja je volja, da se sa vama rastanem vječno, no ne zaboravite na moje riječi.
Zbogom slobodne gore i neuvenula vi slava dokle traje svijeta i vijeka. (M. Medaković, Povjesnica Crne Gore).

Inače, Petar I je bio izuzetno obrazovana ličnost, za svoje vrijeme. Govorio je italijanski, njemački i ruski, a služio se engleskim i francuskim jezikom. Bio je lično hrabar i darovit vojni komandant, sposobni državnik lišen svih predrasuda. Sve svoje sposobnosti posvetio je Crnoj Gori, izveo je na samostalan put razvitka i izrastanja u modernu državu. Iz jedne proklamacije upućene 1825. godine, Crnogorcima Petar I između ostalog poručuje: ... *Kuluk i praviteljstvo postaviste da zakonik carstvuje i da je svaki zakoniku podložen...Nastade sud i pravda, mir i tišina, vrijeme srećnije... Zakonik, carstvujući kastigom, strašno prijećaše, praviteljstvo i sud pravdu činjaše, kuluk s mjesta na mjesto iđaše i svaki zlođel od straha treptaše... Putnik mirno putovaše, trgovac slobodno trgovaše, rabotnik svoju rabotu veselo rabotaše, čoban svoju stoku bez straha pasijaše i Bogom blagoslovna tišina na sve strane prebivaše...*

3. BITKA NA MARTINIĆIMA

Bitka na Martinićima, po Đakonu Alekseju, počela je 2/13 trajala do 11/22 jula 1796. godine.

Prije same bitke, Petar I svojim vojnicima održao je istorijski govor koji je ušao u antologiju svjetskog besjedništva:

Ljubezni vitezi i mila braćo!

Naš zakleti neprijatelj ne šćede na moje molbe od predstojećeg krvoprolića odustati i da se prođe naše nevoljne braće Brđana, no nadanje imam u svevišnjega Boga, da ćete vi danas svirepog vraga stidno sa svoje međe proćerati. On je okupio silnu vojsku, ali mu je vojska jadna i čemerna, a više svega nama će sila božija biti u pomoći. Evo smo došli mili moji vitezi i čestiti junaci, došli smo da s neprijateljem našu krv prolijemo, došli smo da osvetlamo obraz pred svijetom, došli smo da pokažemo neprijatelju naše vjere, našeg imena i naše predrage slobode da smo Crnogorci, da smo narod, narod voljan, narod koji dragovoljno za svoju slobodu bori se do poslednje kaplje krvi i sam najmiliji zivot na međi svojih besmrtnih pradjedova ostavlja, ali prokletog vraga hristjanstva preko sebe živa ne pušta u slobodne nama drage gore, koje su naši prađedovi, naši đedovi, naši oci i mi sami pravednom krvcom oblili. Ima li koji među vama, dražajši sinovi i izabrani cvijetu moje bogom spasajeme i svakom nama srećno slobodne države, koji ne bi dragovoljno ovo svoje dobro, ovu svoju slavu, ovo svoje viteštvo milovao, ljubio, i na opštem svjetskom vidiku krvlju i životom izbavio?! Ima li koji, dični vitezi, da se usteže na krvavom ovom junačkom polju megdan dijeliti? Ja sam, mili sinovi i predraga braćo moja, uvjeren da nema, jer vi sami strašivce ne trpite, jer vi strašivce za poslednje ljude držite jer slobodne gore ne rađaju strašivce, već dične vitezove, koji znadu cijenu narodnog ponosa i slave, koja je vaš i s vama rođeni vijenac. Vi ste dragi sinovi, slobodan narod, vi nemate nagrade druge za vašu svetu borbu, do odbranu svoje voljnosti ali znate da je nagrada slobodnog junaka obrana slobode i milog otečestva, jer ko se za drugu nagradu bori, ono nije plemeniti junak, već najmeni rob, kog viteštvo nema cijena, koji junačkoga ponosa i svoje slobode nema. Za to su se, mili sinovi i ljubazna braćo moja, naši prađedovi borili, za to se mi borimo, za to će se i naše potomstvo boriti. Zato na oružje i na krvavo polje, mili vitezi; da pokažemo neprijatelju šta su kadre junačke gore; da pokažemo kako gorskije junaka mišica junaštvom nadmašuje na bojnom polju svakog dušmanina!

Prema dr *Gligoru Stanojeviću* ***(2)*** najpouzdaniji izvor o Bitki na Martinićima je pismo vladike Petra I upućeno kotorskom providiru od 17. jula 1796. sa Stanjevića. To je u stvari prvi izvještaj o stanju u bici: "Njegova vojska iza kako bi do samoga šatora od naše poćerana, sjutradan ne nađe se na svome mjestu, nego po noći bezuredno pobježe i raspraši se svak na svoju stranu, izvan nekoliko nevelikog broja samovjernijeh koji se pri njemu (Mahmutu) držahu, bježeći s velikijem strahom u Podgoricu, ostavivši zahiru u Spužu, bez svake jakosti i sigurece". Vojska Mahmud -Paše brojala je oko 18.000, a Crnogoraca i Brđana ne više od 5.000. Gubici na crnogorskoj strani iznosili su nekolike stotine, dok su gubici na turskoj strani, po Đakonu Aleksiju, oko 2.600 mrtvih i ranjenih. Ovo je bila veličansvena pobjeda Brđana - Bjelopavlića i Pipera, i Crnogoraca koji su im došli u pomoć. Odsutna bitka odpočela je u zoru 11/22. jula 1796. godine. Prema Jagošu Jovanoviću **(3)** , oko 4 sata trajale su borbe prsa u prsa, jataganima i malim noževima, i Mahmut pašina vojska počela je odstupati u pravcu Podgorice, a Mahmut paša teško ranjen u grudi, sklonio se u Spuž. I vladika Petar I ranjen je dva puta u toj borbi, jer se i on, kao i svaki drugi borac, sa jataganom u ruci stalno borio u čitavom toku borbe. Pobjeda Crnogoraca i Brđana bila je potpuna."

(2) Dr Gligor Stanojević: *Crna Gora pred stvaranje države,* Beograd, 1962.g.
(3) Jagoš Jovanović: *Istorija Crne Gore,* CID, Podgorica, 1995.

4. DRŽAVNO-PRAVNI PRVIJENAC - STEGA

U jeku organizovanja oružanog otpora protiv Mahmut paše *Bušatlije,* prije bitke na Martinićima, Crnogorski zbor 20. juna/jula 1796. godine, najprije, donio je *Odluku.* Ona je bila zapisana u obliku zakletve i u njoj je prvi put i formalno potvrđeno jedinstvo Crnogoraca i Brđana, kao i spremnost da se do poslednjeg bore za svoju nezavisnost.

U duhu *Odluke,* 6.avgusta iste 1796. godine, Crnogorski zbor je u ime "glavara od sve Crne Gore" donio prvi zakonski tekst *Stegu,* koji je sadržao ukupno 6 članova. Zakonska *Stega* je u *prvom* članu obavezivala na "pomoć našu, drug drugu, pleme plemenu, nahija nahiji". Stvaranju čvrstog jedinstva Crne Gore i Brda i sankcionisanju izdaje bili su posvećeni i ostali članovi *Stege.* Ona je obavezivala sve Crnogorce i Brđane da pod zakletvom zajednički učestvuju u vojnim i političkim akcijama. Imala je cilj da onemogući da plemena samoinicijativno ratuju i pregovaraju s neprijateljem. Tako se, u sudbonosnim danima za oslobodilačku borbu Crnogoraca protiv Turaka, na odlučan način krenulo ka trajnom prevazilaženju plemenske izdijeljenosti i lokalne izolovanosti odnosno ka jasnom definisanju zajedničkih ciljeva na čijim je perspektivama bilo očuvanje postignutog jedinstva kroz stvaranje unutrašnjeg poretka i institucija vlasti. Sa *Odlukom* i *Stegom* Crnogorci su se oobavezali da se bore protiv Mahmut paše, "napao on njih ili Brđane". Stepen zakletvom preuzetih obaveza bio je takav da su, u pogledu odbrane, Brđani tretirani kao Crnogorci odnosno Brda kao dio teritorije Crne Gore.

Odluka, a posebno *Stega,* u istorijskoj zbilji Crne Gore imale su dvostruku vrijednost. Njima je, s jedne strane obezbijeđeno potrebno jedinsvo koje je omogućilo da se nakon slavnih bitaka na Martinićima u Krusima ostvari ujedinjenje Crne Gore i Brda, odnosno stvori šira slobodna teritorija neophodna za viši nivo konstituisanja vlasti u zemlji. S druge strane, osim praktično-političke vrijednosti, *Stega* je imala i značaj prvog pisanog pravnog spomenika kojim počinje istorija savremenog crnogorskog prava.

Zbog uloge koju je imala u izgradnji državnog poretka neki autori *Stegu* nazivaju Zakonikom iz 1796. Tako se osim Zakonika Petra I iz 1798. razlikuje i Zakonik iz 1796. Navedeno terminološko određenje *Stege* teško se može usvojiti, kako zbog obima materije koja je njome regulisana tako i niskog stepena pravne obaveznosti tj. činjenice da je počivala na principima moralnog karaktera, a ne elementima prinude, pošto nije bilo ni organa državne vlasti za primjenu sankcija. No i pored toga *Stega* je vrlo značajan pravni spomenik. Njenu pravnu vrijednost posebno osnažuje činjenica da je njen sadržaj uključen u *Zakonik Petra I* iz 1798. (tada je donijeto prvih 17, a 1803 još 16 članova). Donošenje Zakonika iz 1798. i izbor *Praviteljstva suda Crnogorskog i Brdskog* poznatog pod nazivom *Kuluk* (na Skupštini u Stanjevićima, 18. oktobra 1798) predstavljaju prelomne datume u formiranju aparata javne vlasti u Crnoj Gori. Pravna podloga tim procesima bio je Zakonik Petra I koji je težio da razvojem institucija državne vlasti (sudske i upravne) odstrani plemensku anarhiju i obezbijedi funkcionisanje organa nadplemenskog karaktera. Ovom prilikom, međutim, za nas je značajna pravna veza koju sa *Stegom* Zakonik, uspostavlja. U čl.1. Zakonika, glavari i starješine Crne Gore i Brda potvrdili su "jednim glasom svikolici pismeno naše avgusta istog čisla, tj. na dan Preobraženja Hristova 1796. godine na Cetinju učinjeno koje se pri ovoj knjigi nahodi". Ove odredbe Zakonika koje se odnose na *Stegu,* ovaj prvi pisani pravni spomenik integrišu u pravni poredak koji je stvoren kodeksom iz 1798. Otuda Zakonik predstavlja kodifikaciju nekih oblasti običajnog prava, ali i recepciju prvih rješenja usvojenih Stegom. Na osnovu navedenog podatka, sadržanog u čl. 1. Zakonika, većina istoričara razrješava dilemu o datumu donošenja *Stege* tj. vezuje ga za Preobraženje 6. avgusta 1796,

iako se u dva osnovna njena izdanja (u Medakovićevoj *Povjesnici i Materijalima za istoriju, Marка Dragovića),* uključujući i Zbornik sudskih zakona, naredbi i međunarodnih ugovora po sudskoj struci za Kraljevinu Crnu Goru, navodi 20. jun kao datum donošenja.

Može se reći da je *Stega,* pravni prvijenac u crnogorskoj državnosti.

5. BITKA NA KRUSIMA

Poslije poraza na Martinićima Mahmut paša pripremio je brzu osvetu. Odsudna Bitka na Krusima vodila se 22. septembra /3. oktobar 1796. godine, od 8 i po časova ujutro do uveče, kako piše Đakon Aleksije, u kom boju je poginuo i sam Mahmut paša, ali Đakon Aleksije ne pominje kako se to desilo.

U Bici na Krusima učestvovalo je oko 23.000 Mahmutove vojske i oko 6.500 Crnogoraca od čega je na bojnom polju ostalo 3.500 mrtvih Turaka, dok je Crnogoraca poginulo nekolike stotine. Prema *Jagošu Jovanoviću,* u najvećoj žestini bitke, *Bogdan Vukov iz sela Zalaza,* koji je bio u vladičinoj pratnji uhvatio je Mahmut-pašu, ubio ga i njegovu glavu odnio vladici na poklon *(Istorija Crne Gore,* str.155).

Bitka na Krusima najviše je značajna po tome što je, pored toga što je izvojevana viteškom hrabrošću, dobijena i zajedničkom borbom Crnogorskih i Brđanskih plemena. Čim je Ruski car doznao za crnogorsku pobjedu na Krusima poslao je vladici Petru I gramatu u kojoj je istakao zasluge Crnogoraca i Brđana u zajedničkoj borbi koju vode Rusija i Austrija protiv Turaka i obavijestio je da će Crnoj Gori slati svake godine po 1.000 dukata kao poklon za opštenarodne potrebe.

Poslije velikih pobjeda na Martinićima i Krusima u sastav Crne Gore ušli su plemena Bjelopavlići, Piperi, Rovci i Morača, poznati pod imenom Brda.

Treba napomenuti da je pred bitkama na Martinićima i Krusima austrijski car Leopold II, nakon što je jedna delegacija Crnogoraca pošla u Beč da moli za pomoć, poslao Crnoj Gori veliku pomoć u barutu, olovu, kremenu, fišecima, i naoružanju. "Tada su imali praha i olova više nego što su imali ikada u dotadanjim borbama". (J.Jovanović, *Istorija Crne Gore,* str.152).

Pravni spomenik Stega i pobjede na Martinićima i Krusima predstavljaju utemeljenje modernog državno-pravnog života Crne Gore. Dvije godine kasnije (1798) donijeta je *Deklaracija o državnom uređenju* i *Zakonik Obšči Crnogorski i Brdski,* što predstavlja trijumf koncepcije Petra I u organizovanju državnog života u Crnoj Gori.

0 FILOZOFSKO-PRAVNOM POIMANJU "STEGE"(1)

Grandiozna ličnost crnogorske istorije Petar I Petrović darivao je pravnoj kulturi i duhovnom naslijeđu čovječanstva grandiozni spomenik - Stegu. Značaj ovog pravnog spomenika ogledaće se u tome, parafrazirajući Njegoševe stihove, da "sve će sjajniji i čudesniji u vjekove bivat dublje". Ovaj pravni spomenik

koji će inspirisati pravo kao ideju za slobodom, opštom voljom i pravdom, proizilazi iz filozofije života Crnogoraca: *sloboda* ("ove gore ne trpe regule"), *jednakost* (svi su ljudi jednaki) i *moral* (kao etička vrlina kojoj moraju biti podređeni svi drugi sistemi društvene regulacije).

Vrijednost Stege je, prije svega, u tome što je umjesto prinudom, kao vrstom sankcije, koja karakteriše moderni pristup normativno-dogmatske koncepcije prava, inaugurisala moralne sankcije (prokletstvo, isključenje iz opšteg crnogorskog zbora) što je za Crnogorce bilo teže i od smrtne kazne. Snaga jedinstva Crne Gore i Brda na uspostavljanju teritorijalnog jedinstva počivala je ne na strahu od prinude i prisile nego na svijesti kao psihičkoj manifestaciji volje. Moralna sankcija je najteža sankcija. Pravo postoji samo ukoliko, kao psihička manifestacija svijesti, je prisutno u ljudskoj volji koja obuhvata i svijest o obaveznosti primjene norme.

(1) Saopštenje na naučnom skupu *Bitka za Crnu Goru: Martinići, Krusi 1796,* u organizaciji Istorijskog instituta Crne Gore, Podgonca, 1-2 X, 1996. g.

Pravo kao sistem regulacije društvenih odnosa ne može egzistirati izvan moralnih normi. U teoriji prava poznata su dva sistema na kojima počiva primjena prava: *sistem primarne efikasnosti* (koji svoju dominaciju vezuju za dispoziciju norme a ne za sankciju, tj. koji se oslanja na svijesti o obavezanosti primjene norme koja proizilazi iz opšte psihičke manifestacije zasnovane na vrlini ljudi) i sistem *sekundarne efikasnosti,* gdje primjena prava počiva na sankciji kao strahu od prinude. Ovaj drugi sistem - sistem sekundarne efikasnosti vezuje svoju egzistenciju na prisili, što znači da se norma primjenjuje, kako kaže Jering "dok je mač na vidiku". Takav sistem vuče porijeklo još iz drevnog Manuovog zakonika prema kojem "kazna upravlja svekolikim ljudskim rodom".

Stega je sinteza *helenske demokratije,* jer je donijeta neposredno od strane naroda na opštem Crnogorskom zboru i zboru glavara, što joj daje legitimitet narodne volje, proizašle iz postupka neposredne demokratije; *Rusoove škole društvenog ugovora,* prema kojem je pravo izraz opšte volje a Stega je upravo primjer takvog izraza opšte volje; *Savinijeve škole narodnog duha* u pravu, *Lokove poruke o slobodi* koje nema bez zakona, te *Kantovog kategoričkog imperativa* utemeljenog na moralnom stavu.

Kolika je vrijednost Stege vidi se i po činjenici da Zakonik Obšči Crnogorski i Brdski iz 1798. čije se sankcije zasnivaju na prisili kao nužnom izrazu državnog organizovanja, nije bio moćan da obezbijedi primjenu bez dejstva moralnih sankcija, zbog čega su sve odredbe o Stegi inkorporirane u izmjenama ovog Zakonika iz 1803. godine.

ZAKONIK OBŠČI CRNOGORSKI I BRDSKI (ZAKONIK PETRA I) - MOST NA PRIJELAZU IZ PRIRODNOG STANJA GRNOGORSKOG DRUŠTVA U GRAĐANSKO STANJE CRNOGORSKE DRŽAVNOSTI(1)

1. VRIJEME I USLOVI NASTANKA ZAKONIKA

Na Opštezemaljskoj skupštini, koju je sazvao Vladika Petar I (18/29. 10. 1798. godine), u Manastiru Stanjevići, donesen je Zakonik Obšči Crnogorski i Brdski (čl. 1 do 16), da se po njemu "unaprijed može vladati i upravljati naizgled pročijeh naroda od svijeta". Zakonik je dopunjen 17. 09. 1803. godine na Skupštini u Cetinjskom Manastiru (čl. 17 do 33) u kojem je inkoporirana i Stega iz 1796. godine.**(2)**

Zakonik Petra I donijet je u doba kada je Crna Gora bila na prelazu iz predržavnog u državno stanje.**(3)** To je vrijeme kada se, na spoljnom planu društva plemenske organizacije, dešavaju krupni događaji koji su dali pečat novim društvenim odnosima (period neposredno posle Francuske buržoaske revolucije) a na unutrašnjem planu, postojanje plemenskih sukoba i njihovog separatizma, neizgrađenih društvenih i pravnih ustanova. Slikajući neobuzdani karakter Crnogoraca u stanju "prirodne" slobode, Petar II Petrović u Luči Mikrokozmi pjeva: *"Vi ne date sedlat ni uzdati,/ pravda Vi je što je Vama drago".*

Sve je bilo u preobražaju iz stanja nižih u stanje viših oblika državne organizovanosti, gdje je sistem običajnog prava *("kuštuma zemaljskog")* davao obilježje ukupnom zaostalom, društveno-ekonomskom razvitku kojem je nedostajala čvrsta, organizovana i efikasna prinuda. No, to ne znači da u tako konzervativnim društvenim odnosima, pravo nema karakter prava. Dakle, u ovom periodu nema organizovane društvene vlasti, što ne znači da nije bilo mehanizma za očuvanje unutrašnje strukture organizovane društvene zajednice. Plemenska konfederacija, u kojoj je pojedinac bio vlast za sebe, je stvarala pored neobuzdanog i oholog karaktera ljudi još i imanentnu predrasudu da je pojedinac neograničeno slobodan i da se nikome ne pokorava, smatrajući, s obzirom na moralni credo ličnosti, koji je formirala specifična priroda i uslovi života, "da je najbolji onaj koji je u stanju da sebe nikako ne potčini".**(4)** Dakle, iako kod plemena nije bilo svijesti o nekom obliku društvene centralizacije, njihov položaj u odnosu na spoljne prilike i teške unutrašnje sukobe nametao je potrebu njihovog ujedinjavanja (Odluka i Stega, 1976.), na osnovu moralnog stava a kasnije (1798) sanksionisanja te volje zakonskom prirodom.

(1) Referat za Naučni skup 200 *godišnjica Zakonika Obšćeg Crnogorskog i Brdskog (1798-1998)* u organizaciji Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, Cetinje, 30. 10. 1998. Objavljen u *Arhivu za pravne i društvene nauke,* Beograd, br.3-1998.g. i *Zborniku CANU,* 53-2000.

(2) Vidi bliže: Dr. Branko Pavićević, *Petar I Petrović Njegoš,* Pergamena, Podgorica 1997; Dr. D. Janković i Dr. M. Mirković, *Državno-pravna istorija Jugoslavije,* Beograd, 1987.

(3) Dr. Petar Stojanović, *Međusobni odnosi i međuuticaj zakonskih propisa i običajnog prava u Crnoj Gori* (Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susjednim zemljjema) SANU, Beograd, 1974. str. 326.

(4) Aleksa Matanović, *Iz krivičnog i građanskog prava Crne Gore,* Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, knjiga I, broj 5/1920 str. 353.

2. PREDKONSTITUCIONALNA OSNOVA ZAKONIKA

Značaj Zakonika Obšćeg Crnogorskog i Brdskog (18/29. 10. 1798) ne može biti autohtono posmatran bez dovođenja u kontekst značaja velikog pravno-političkog spomenika - Stege (1796 - 20. 06. / 02. 07.) koja kao deklarativni akt nadplemenskog karaktera, uspostavlja teritorijalno i političko jedinstvo Crne Gore i Brda, te, kao takav, i konstitucionalnu osnovu budućeg Zakonika.

Vrijednost Stege je, prije svega, u tome što je umjesto prinudom, kao vrstom sankcije, koja karakteriše moderni pristup normativno-dogmatske koncepcije prava, inaugurisala moralne sankcije (prokletstvo,

isključenje iz opšteg crnogorskog zbora) što je za Crnogorce bilo teže od smrtne kazne. Snaga jedinstva Crne Gore i Brda na uspostavljanju teritorijalnog jedinstva počivala je, ne na strahu od prinude i prisile, nego na svijesti kao psihičkoj manifestaciji volje. Moralna sankcija je najteža sankcija. Pravo postoji samo ukoliko, kao psihička manifestacija svijesti, je prisutno u ljudskoj volji koja obuhvata i svijest o obaveznosti primjene norme.

Stega se javlja kao proklamovani izraz volje Crne Gore i Brda između dvije viteške bitke Crnogoraca sa odmetnutim otomanskim vezirom Mahmut Pašom 1796 godine, na Martinićima i Krusima, gdje su Crnogorci odnijeli veličanstvene podjede koje su Crnu Goru u svijet uznijele i slavom ovjenčale "dok traje svijeta i vijeka".

Kolika je vrijednost Stege vidi se i po činjenici da Zakonik Obšči Crnogorski i Brdski iz 1798 čije se sankcije u osnovi zasnivaju na prisili kao nužnom izrazu državnog organizovanja, nije bio moćan da obezbijedi primjenu bez dejstva moralnih sankcija, zbog čega su sve odredbe o Stegi inkorporirane u dopunama ovog Zakonika iz 1803. godine.

3. OPŠTE VRIJEDNOSTI I ZNAČAJ ZAKONIKA

3.1. USTAVNO-PRAVNA KONSTITUCIJA

Zakonik Obšči Crnogorski i Brdski (1798/1803) je kodeks propisa različite pravne prirode, koji regulišu određene društvene odnose, koji se, sa stanovišta vremena u kojem su donijeti, smatraju najvažnijim za egzistenciju kolektiviteta kao državno-pravne zajednice. On je, prije svega, akt najviše snage, koji ima, u najužem smislu riječi, ustavno pravno značenje.

Njime je uspostavljen suverenitet državno-pravno organizovane društvene zajednice - Crne Gore i Brda. On je, možemo reći, prvi pisani akt ustavnog značenja u crnogorskoj istoriji.

Zakonikom se osigurava uspostavljeno teritorijalno i političko jedinstvo Crne Gore i Brda, za koju "dužnost svakog sina otečestva veže i ponuđa da on bude vjeran i uzdan svome otečestvu i da nijedno blago i bogatstvo od toga razdvojiti ne može" (čl. 33). Petrov Zakonik, predstavlja Crnu Goru evropskim narodima i državama kao stvarno nezavisnu i samostalnu zemlju koja nije više samo pobunjena oblast Otomanske imperije.

Zakonik inauguriše načelo vladavine prava što je posmatrano sa stanovišta ideja prava, kako u njegovom stvaranju tako i u njcgovoj primjeni, bilo dostignuće na razini modernih evropskih država i njenih naroda, jer umjesto vladavine ljudi uspostavlja vladavinu zakona, a sve u cilju integracije kolektiviteta i individua u "dobri poredak" koji odiše *"jedinstvom, mirom i tišinom"* (čl. 1).

Naspram ustanove slobode, koja je generičko i ontološko svojstvo crnogorskog bića, Zakonik, sa društvenom praksom, uspostavlja najviše organe državne vlasti sa svojim nadležnostima:

Skupština - zakonodavstvo, međunarodni odnosi, pitanja rata i mira;

Praviteljstvo Suda Crnogorskog i Brdskog (poznatiji u narodu pod imenom "Kuluk" zbog napornog i besplatnog rada njegovih članova - "kulučenje". Ponekad se nazivao i Senat) -sudska vlast, sa upravnom vlašću;

Vladika - vrhovni poglavar - izvršna vlast (vođenje spoljne i unutrašnje politike);

Narodna kancelarija sa sekretarom - upravna vlast.

Zakonik uvodi red i pravnu sigurnost u zemlji, zakoniti sud i praviteljstvo, te prema ostalom svijetu, u međunarodnopravnom smislu, Crna Gora i Brda su uređena država sa organima prinude formiranim po načelu odijeljenosti državnih funkcija vlasti (čl. 18 i 31).

Zakonik štiti uspostavljene oblike svojinskih odnosa i uspostavlja garancije svojine: *ko ubije ili rani lupeža zatečenog u krađi ne snosi odgovornost* (čl. 13.).

Sudska vlast organizovana je po principu samostalnosti i nezavisnosti: u suđenju su sudije postavljeni glasom naroda a ne kao najamnici, *"kao otci i pravi ljubitelj otečestva"* (čl. 22/1) koji *na temelju razuma i mudrosti spoznaju što je "pravedno, sveto i blagougodno"* (čl. 22/2), da ne sude *"po hajteru", "nego po pravici, malomu kako i velikomu"* (čl. 22/3) uz procesne garantije kontradiktornosti postupka (čl. 22/4). *Niko od Crnogoraca nije ovlašćen da sam sebi pribavlja pravdu bez pitanja Suda i Praviteljstva* (čl. 18).

Smatramo, da je ovim kodeksom ustavno pravnog karaktera, uspostavljen sistem vladavine prava, po modernim koncepcijama ove ideje, čiji supstrat čine: ograničenje nosilaca vlasti, organizaciona i funkcionalna podjela organa državne vlasti, zaštita sloboda i garancije svojine.

3.2. KRIVIČNO-PRAVNI PROJEKAT

Zakonik Petra I je prvenstveno upravljen za zaštitu života i slobodu ličnosti. On je okrenut protiv krvne osvete kao zla koje je stvorio vječiti nemir, nesigurnost, međuplemenski rat. Za krvnu osvetu, po Zakoniku, nema otkupa nikakvim blagom. Ubistvo bez krivice i nužde plaća se životom. Umjesto kolektivne odgovornosti, Zakonik uvodi načelo individualne odgovornosti učinioca, čime se ravna sa modernim krivičnim zakonima Evrope koji govore o subjektivnoj odgovornosti učinilaca kaznenih dekikata. Nehotično ubistvo se tretira blaže *("takvo zlo pristoji sudom liječiti, koliko se može bolje učiniti"* - čl. 9).

Nehat je privilegovana krivica koja se liječi mirenjem stranaka i imovinskom kompezacijom za učinjeno djelo. U krivičnom pravu, vladao je princip partikularizma - zakonsko pravo, ali i običajno i krivično pravo koje se primjenjivalo na prostore koji nijesu uređeni zakonskim normama. Umjesto pojedinca, gonjenje za delikte preuzima država. "Zadat je odlučan udarac privatnoj represiji". **(1)**

Saučesništvo se sankcioniše istim krivično-pravnim tretmanom kao izvršilaštvo.

(1) Dr Petar Stojanović, *Zakonik Obsči Crnogorski i Brdski i Zakonik Danila I,* Cetinje, 1980. g. strana 30.

3.3. PRIVATNO PRAVO (SVOJINSKA ZAŠTITA)

Zakonik uspostavlja temeljno načelo imovinskog prava: zaštitu vlasnika od nevlasnika. Svojina je dobro koje uživa zaštitu zakona. Krađa je najteže krivično djelo. Kod suzbijanja napada na ličnost i imovinu Zakonik objedinjuje privatnu i javnu represiju (ko ubije lopova ne snosi odgovornost - načelo je čl. 13. Zakonika). On je prvenstveno štitio vrijednosti koje su imanentne robno-novčanoj privredi a ne naturalnoj koja je u to vrijeme bila dominantna. On je od ustanova imovinskog prava obradio jedino pravo preče kupnje - *prijekupa* (čl.15.). Sve je prepušteno običajnom pravu. Šteta, dug i imovinski odnosi ne mogu se riješiti *"bez ruke suda"* (čl. 16.).

3.4.MEĐUNAR0DNI 0DN0SI

Petar I je dobro znao da bez ekonomske razmjene i pravnog prometa sa Bokom, Crna Gora kao siromašna zemlja, ne može opstati. Postojala je neraskidiva organska veza između Crne Gore i Primorja. Takve veze donose na *"obje strane uzajamnu korist i sreću"* i sloga među njima treba održati *"mir i tišinu susjedstva"* (čl. 18.). Zakonik je odlučno udario na samovoljstvo i osvete Crnogoraca na Primorje, žašto su podložni kastigu, kao da su ih počinili u Crnoj Gori.

U odnosu prema Turskoj teritoriji, Zakonik ima drugačiji odnos: teški uslovi života nametali su potrebu da se krađa i upadi na ove teritorije ne kažnjavaju, što je bio odraz shvatanja tadašnje takozvane "ratne privrede" i običajnog prava.

3.5. 0 SUĐENJU

Praviteljstvo Suda Crnogorskog i Brdskog, bio je prvi redovni sud, ustanovljen, institucionalno, zakonskim aktom.

Imajući u vidu početke stvaranja javno-pravne vlasti tadašnjeg vremena sa organizaciono funkcionalnim ustrojstvom organa državne vlasti može se reći da je sud bio od fundamentalnog značaja za jedan, tada novi, državno- pravni oblik društvenog života. Zakonik u članu 20. određuje: *Ni jedan narod ne može biti čestit i srećan u kojem zakonitog suda i praviteljstva nema...*

Zakonik je posvetio dosta pažnje organizaciji sudova i sudskom postupku (građanska i krivična procedura) - 12 od ukupno 33 člana. *Dr Petar Stojanović* smatra da je to nesrazmjerno mnogo.**(1)** "Suditi je isto što i vladati. Svaki glavar je potencijalni sudija. Sudska vlast konzumira upravnu vlast". (op. cit. str. 46.)

Priroda sudske funkcije izvirala je, po Zakoniku, iz božanske vlasti ("po volji božjoj"), za sudce postavljene na temelju narodne volje (zemaljska vlast - *glasom naroda postavljen).* Sudije su bile plaćene za svoje dužnosti koje su obavljali kao glavno zanimanje *("na opštenarodni trošak")* da bi poznali i radili samo

zemaljske posle i *do kraja vremena za koji je postavljen* (čl. 26. i 29.). Iza njihovog rada i odgovornosti stajala je država. Sudija je uživo potpunu i neprikosnovenu zaštitu.

Zakonik je uveo načelo nepristrasnog suđenja, čime je u svojim korijenima uspostavio tzv. prirodnog i nepristrasnog sudiju. Zloupotreba stavljanja na strani jedne od stranaka (davudžija) da se samo "njegova riječ broji", suđenje "po hajteru" umjesto po pravdi i primanje mita, sankcionisano je progonom i lišavanjem glavarske časti kao žestokim kastigom (čl.23. do 24.). Istom tretmanu podliježu i kulkudžije kao nosioci upravne vlasti (čl. 23. do 25.).

Dr Sekula Drijević osporava tvrdnju *D. Milakovića* u njegovoj *Istoriji Crne Gore,* u kome ovaj smatra da je Kuluk postavljen 1803. godine. S. Drljević smatra da je Kuluk kao pravna ustanova dobila egzistenciju već 1798. gdine, ali društvene okolnosti nijesu dozvolile da njegova funkcija zaživi u stvarnom životu. Zato, po Dr Sekuli Drljeviću, Skupština iz 1803. godine nije bila sazvana radi izvršenja "kakovih legistativnih radnji, nego da plemenske starješine ponovo prime Zakonik i time mu obezbijede, utvrđujući zakletvom njegovu obaveznost, stupanje na snagu i da dadu pristanak na uvodenje u život ustanove Kuluka, koji je značio sužavanje njihove pravosudne i upravne vlasti u plemenima". Sve ovo ukazuje na činjenicu da je običajno pravo snažno se suprotstavljalo zakonskoj formi, i da Kuluk praktično nije bio vrhovni zemaljski sud nego "primiritelno vijeće koje je putovalo po plemenima i uplivisalo u pravcu izmirenja".**(2)**

Praviteljstvo Suda Crnogorskog i Brdskog, brojalo je na početku svog proglašenja 50. činonačelnikov. Nije sačuvan spisak sudija iz 1709. godine ali jeste iz 1803, sa septembarske skupštine u Cetinju, kada su položili zakletvu.**(3)**

(1) Vidi: Dr Petar Stojanović, Zakonik *Obšči Crnogorski i Brdski i Zakonik Danila I,* Cetinje, 1982. g. strana 46.
(2) Ibidem, strana 392.
(3) Dr Branko Pavićević je, u naznačenom djelu *(Petar I Petrović Njegoš)* na osnovu izvora Dušana Vuksana, objavio članove Centralnog suda, strana 192 i 193.

3.6. DRŽAVNE FINANSIJE

Vladici Petru I, "velemudrom nadvremeniku" (Č. Lučić), izuzetnom misliocu, poligloti i vojskovođi, su bila poznata sva evropska duhovna strujanja toga vremena. On je poznavao učenje i Monteskjea i Rusoa, i helenskih filozofa. Za njega se može reći, sa stanovišta prava, da je prvi koji je zakonodavnim aktom uveo načelo državnih finansija. Ali, istovremeno bio je svjestan da, zbog svijesti Crnogoraca i njihovog imanentnog svojstva kao slobodnih ljudi ("ove gore ne trpe regule"), da bi prisilno uvođenje poreza značilo sukob sa tadašnjim pravnim shvatanjem plemena i njihovim pojmovima o slobodi, i da bi značilo, kako ističe *Dr Sekula Drljević* "reduciranje njihovih ratnih podviga za državnu nezavisnost".**(1)** Zato je on obavezu poreza shvatio, kao u staroj antičkoj Grčkoj, kao dobrovoljnu dužnost koja bi prerasla u običajno pravo. On nije zaprijetio nikakvim kaznama i sancijama zbog neplaćanja poreza, ali je ukazao na državni razlog, i u samoj normi čl. 20. Zakonika na njen ratio legis, kakva dobrobit može nastati plaćanjem poreza. Monteskje je prvi koji je teoriju obaveznosti poreza objašnjavao putem razloga cijene, odnosno razloga uživanja. Ta obaveza plaćanja poreza nije proizilazila iz razloga sile državne, niti iz razloga žrtve građanina, nego zbog potrebe zajedničkog života. Očigledno je da je Petar I poznajući ovu koncepciju Monteskjea, u čl. 20. Zakonika odredio: "... *zato, svi narodi na svijetu, na svako godište, daju u opštu miriju porez koliko je u kojemu mjestu i državi rečeno, a*

to ne daju za drugo bez za samije sebe da se za one novce drži praviteljstvo, sud i vojska, koji će ih braniti i čuvati od svakojega zla i opakoga čojeka da oni mogu mirno i bez svakoga straha svoje poslove obavljati i spokojno u mirnoći zivjeti". Najsigurnije, da je zbog neplaćanja poreza i nedostatka stalne pomoći, prije svega od Rusije, i sama institucija Kuluka imala peripetija u uvođenju u život.

(1) Ibidem, strana 392.

4. 0 PRIMJENI ZAKONIKA

U našoj pravnoj istoriografiji veoma je prisutno stanovište da Zakonik Petra I nije primjenjivan u praksi, te da je on samo mrtvo slovo na hartiji. Ovakvog gledišta je bio i Valtazar Bogišić, smatrajući da je Zakonik bio samo jedna forma predloga.

Smatramo, polazeći prije svega od dragocjenog naučno istraživačkog rada i izvorne građe proučene tokom takvog istraživanja od strane Dr Petra Stojanovića,**(1)** da bez sumnje možemo konstatovati da je Zakonik imao svoj pravni život preko kojeg je ušao u pravnu svijest Crnogoraca.

U najpotpunijem i najsistematičnijem istoriografskom dijelu u Crnoj Gori napisanom do početka 20 vijeka - Istoriji Crne Gore i Bosne, francuski istoričar Pjer Kokel (P. Coquelle), na poseban način upućuje na zaključak o životu Zakonika: "16. oktobra 1803. godine, nekoliko sudija koji su primili darove od strane parničara bili su proglašeni krivim kao prekršioci zakona i strogo kažnjeni. Osim toga, njihova osuda je bila uveliko obnarodovana".**(2)**

Istraživački rad na proučavanju ovog pitanja ne može biti zaustavljen na liniji dogmatskog pristupa i formalitičkom proučavanju istorijske građe koja svoje zaključke temelji samo na onim pisanim ispravama i dokumentima koja se izričito pozivaju na tekst Zakonika ili njegove konkretne odredbe. Takva gledišta zapostavljaju vrijeme i okolnosti u kojima se primjenjivao Zakonik, obrazovni nivo njegovih neposrednih aktera u procesu primjene, rudimentalne početke razvoja načela pismenosti u odnosu na dominantno načelo usmenosti.

Takođe, ipso facto, Zakonik je ostavio snažan pečat u psihologiji i pravnoj svijesti Crnogorskog naroda. Pojedinci su prema njemu usklađivali svoja ponašanja i odnose, pri čemu svoju dispoziciju, u postupanju, su zasnivali na svijesti o obaveznosti zakonskih normi koja su se integrisala u njihove psihičke manifestacije (u teoriji prava poznato kao sistem *primarne* efikasnosti - norme gdje se primjena vezuje za dispoziciju a ne za njenu sankciju) i pretežnim dijelom na strahu od posledica od prinude - *"kaštiga"* (u teoriji prava poznato kao sistem *sekundarne* efikasnosti prava, koji svoju primjenu zasniva na sankciji odnosno strahu od prinude).

*****

Zakonik Obšči Crnogorski i Brdski, je znameniti spomenik crnogorske pravne kulture donijet u doba na prijelazu između predržavnog u državno stanje, u vremenu preobražaja nižih u vuše oblike društvenene organizovanosti, kada je bio najbolji onaj pojedinac koji je bio u stanju da se nikome ne potčini. On je pravna konstitucija Crnogorskog društva kao državno-pravne tvorevine, koji je inaugurisao sistem odijeljenih funkcija državne vlasti sa utvrđenim nadležnostima. Konstituisan je, u normativnom smislu, koncept

vladavine prava u vrijeme kada su Crnogorci živjeli u prirodnom stanju, što je događaj od ogromnog značaja u istoriji cmogorske državnosti.

Zakonik Petra I, i u toku svog života, ostavio je snažan pečat na formiranju pravne svijesti Crnogoraca. On je, kao prvi pisani zakonski spomenik, Crnu Goru uveo u prosvećene pravne kulture evropskih naroda.

(1) Vidi opširno: Dr Petar Stojanović, *Međusobni odnosi i međuuticaj zakonskih propisa i običajno pravo u Crnoj Gori,* op. cit. str. 329 do *331; Zakonik Obšči Crnogorki i Brdski* - Cetinje 1982. str 27-24.

(2) Pjer Kokel, *Istorija Crne Gore i Bosne,* CID Podgorica, 1998, str 280 (priredili: Branko Kovačević i Vladeta Cvijović).